

Милорад Лазић

ПРОБЛЕМИ ИСТРАЖИВАЊА ВИЗАНТИЈСКЕ КУЛТУРЕ

Досадашња научна истраживања византијске културе остала су добрим делом недоречена или сасвим погрешно схваћена, изузимајући углавном радове научника пореклом из средине које у својој националној баштини поседују византијско наслеђе. Пре свих треба истаћи истраживања руских теолога и филозофа, а и појединих совјетских научника, међу којима се како по бројности радова тако и по њиховом квалитету истичу: о. Г. Флоровски,¹ Евгениј Н. Трубецкој,² о. П. Флоренски,³ Борис А. Успенски⁴ и неки други, а такође и историчари књижевности Лихачов⁵ и Аверинцев⁶ (Успенски, Лихачов и Аверинцев живе и раде у Совјетском Савезу).

У нашој савременој медијевистици предњаче радови Димитрија Богдоновића, познатог историчара књижевности и историчара уопште, чији је истраживачки опус усмерен на један темељнији и дубинскији приступ сазнавању византијске културе⁷ и њеног правилног вредновања у контексту свеколике европске културе.

У том смислу од непроцениве вредности је и рад о. Атанасија Јевтића — Из Богословља Светог Саве,⁸ који је успешно покушао да

¹ У низу својих радова, овај уистину васељенски протојереј, бавио се проблемом византијске културе, а објављиван је највише на руском и енглеском језику. Нешто његових радова преведено је и код нас, и могу се наћи разбацани по разним бројевима овог часописа.

² Евгениј Н. Трубецкој, Умозреније в красках, Париз.

³ Павле А. Флоренски, Икона, поглед у вечност, Бгд. 1979.

⁴ Борис А. Успенски, Поетика композиције, Семиотика иконе, Београд 1979.

⁵ Д. С. Лихачов, Поетика старе руске књижевности, Београд 1972.

⁶ Сергеј С. Аверинцев, Поетика разовизантијске књижевности, Београд 1982.

⁷ Намерно кажем византијске, јер нашу, националну, српску средњовековну културу треба доживљавати и схватати као интегрални део византијске, па би је ради могућих нејасноћа требало овако именовати. Ради потпунијег појмовног одређења целокупне културе саздане на византијском теолошком темељу најпрецизније би било рећи — православна култура, јер је појам византијски везан за државно-правне и уопште оквире једног времена у простору (од 313—1453.).

⁸ Атанасије Јевтић, Из богословља Светог Саве, Свети Сава, Београд, 117—180.

теолошко-егзегетским и научно-критичким методолошким приступом осветли и расветли све основне непознанице у вези са историјском личношћу и историјским деловањем архиепископа Светог Саве. Овај рад одликује се једним новим квалитетом, једном првином у научно-истраживачком методу примењеном на проучавање наше средњевековне културе. Његовом како теолошком тако и научном доприносу овој теми отворене су нове истраживачке могућности за проучавање нашег средњевековља, јер без комплетног знања и познања историјских извора (не само формалних⁹) немогуће је сагледавати сву сложеност ове проблематике.

Речит пример корисности оваквог истраживачког поступка је рад, односно нерад, на научно-критичком издању Крмчије Светог Саве, на пример, на којем се и поред добре воље неких научника стало. За овакву врсту рада потребан је научник вишеструке стручности чија би се способност огледала у знању како историје и свих помоћних наука које је прате (нпр. право, филологија, дипломатика и др.), тако и знању теологије, или пак у једном тимском раду који би укључио стручњаке из поменутих области. Стручњаци који су заинтересовани за рад на Крмчији мишљења су да би са становишта модерно-историографског искуства било најпогодније ангажовање једног научника (јер су у том случају могућности за синтетичко сагледавање неупоредиво веће, што је основна потреба модерног истраживања у историјској науци).¹⁰

Проучавање самог бића одређене културе (то нарочито важи за византијску која има пуну онтолошку заснованост), у нашем случају Православне вере, од пресудног је значаја за схватање основног циља културе и свих њених јављања у историјском кретању. Савремена историографија и уопште наука у својим трагањима пребрегава важност овог основног одређења византијске културе и мисли уопште, оптерећена разним модерничким научним категоријама, дајући оновременим културним токовима нашевремену димензију. Рекао бих да је овакво посматрање оптерећено израженим присуством социологизма у модерној историографији,¹¹ што свакако

⁹ Формално знање историјских извора односило би се на неке чисто филолошке и занатске аспекте рада на изворима, док би се суштинска обрада тичала саме теолошке суштине текста, укључујући и оне прве.

¹⁰ Из области истраживања Крмчије скоро се појавила кратка студија Миодрага Петровића, Крмчија Светог Саве (О заштити обесправљених и социјално угрожених), Београд 1984.

¹¹ У радовима немачког историчара Ханса-Улриха Велера (билефелдска школа) можемо наћи врло интересантна размишљања о овом проблему. И не само он него и многи правци у савременој философско-историјској и теоретско-методолошкој пракси истичу штетно утицање социологије на развој модерне историографије. Наравно социологија није крива. Проблем је у модерној историографији која као наука има позваност да говори о прошлости друштва у његовом тоталитету, а не само о политичкој, војној, социјалној и привредној историји исцрпљујући сву проблематику човека и друштва у томе. Значи историографија у основи спектар посматрања друштвених појава ставља исте оне компоненте које и социологија, па је нормално да је социологија интегрише у себе јер је теоретски заснована. Наша историографија је у том смислу још статичнија, у очекивању да јој неко други понуди теоретску заснованост. Теоретска заснованост историографије, као науке, у новијим временима била је остварива једино када је постајала инструмент идеологије, али тада је престајала бити наука.

не значи да је социолошко истраживање непотребно и немогуће, него је реч о томе да се основна проблематика сваке научне дисциплине (нарочито то важи за историју као типично друштвену науку) не може и не треба исцрпљивати само занимањем ове науке. Све што није сагледиво и мериво ововременим филозофско-историјским постулатима и социолошким клишеима стављено је на маргину истраживачког интересовања, тако да је све оно највредносије у византијској култури и теологији уопште, што има небоземну димензију (конкретно само непризнавање Богочовека Христа за историјску личност на чијој је историјској реалности и вневечној конкретности заснована целокупна православна теологија) остало ван пуне пажње савремених научника. Услед овако грубих превида и пропуста афинитети савремених трагања били су усредсређени на парцијално, аналитичко и окрњено виђење византијског културног времена, које је себе, сав свој живот, сву своју мисао и све своје стваралаштво доживљавало као пуноту, као нешто уопштено, целовито и сасвим детерминисано. Пунота, уопштеног и целовитост у византијској православној теологији и православној теологији уопште, су појмови који дају живот свакој свести о појединачном, као нешто што претходи појединачном и у чега се појединачно уткива као органска целина (не губећи себе када је личност у питању) неспособна и незамислива за самосталну егзистенцију, а наравно и самостално и уско егзактно посматрање. Филозофским језиком речено то је мишљење засновано на дедукцији. Недовољна усмереност медијевиста на изучавање историје византијске културе један је од секундарних проблема ове дисциплине, али свакако није занемарив. Када византијска култура, одређеније речено уметност, у савременој науци и друштву не би имали само пролазну и музејску вредност, када би академски образовани људи осетили и доживели њен сталноприсутни динамизам и историјски (богочовечански) реализам, вероватно би више људи постало истинским трагаоцима њене вечне и незалазне вредности.

Нама најближи пример површног односа према историји средњег века свакако је наша српска научна мисао, која је под утицајем Доситејевог просветитељског рационализма у 18. веку добила своју основну физиономију (Доситеј је био верни ученик Волтеров по питању средњовековља, а овај је био познати мрзитељ културних и цивилизацијских достигнућа ове епохе), те је стога целокупни однос према дотадашњој историји и култури добијао другачију димензију. Критички однос нашег прошловековног историчара био је најнемилојсрднији према највишим вредностима српске средњовековне културе, тј. све оно најдубље, најнеопходније за одређивање њеног карактера остало је несхваћено, запостављено, најгрубље критиковано или једноставно преокочено и истргнуто из целине, док су просечна остварења била једино достојна озбиљније пажње тадашњег проучаваоца. Догодило се, наиме, то да су све вредности византијске културе које су могле бити источене у савремене мислене и естетске оквире проглашаване за извесне вредности, док је свему реално највредносијем, наравно са становишта средњовековне времености (православне вере), оспораван озбиљнији квалитет. Изразити пример овакве немарности и незнања

представљају критичке категорије утврђене од неких наших књижевних ауторитета (пре свих треба истаћи Јована Стерију Поповића) који у јерархији наших средњевековних писаца на прво место истичу, рецимо Теодосија, а не зна за оно време много већег Доментијана. За нововековне поетске вредности дело Теодосијево има већу вредност, док је за средњи век дело Доментијана од много већег значаја због изразитије теолошке дубине. Оно што је код наших првих вредноватеља књижевне и уопште културне баштине преовладало за Теодосија јесте форма писања његовог дела, веома блиска романописачкој.

Сличних примера има и у историографији. Свакако прво значајније дело за српску историографију средњег века јесте Јиречекова „Историја Срба“, то прво високо оцењено дело наше историографије, и првенац наше темељније научно-историјске свести. Овај позитивиста, пореклом Чех, поред добре историчарске, занатске способности, и неоспорно велике академске учености, није био у стању да убу у матицу духа времена. Јиречек нам је пружио заиста богату грађу из овог периода наше историје, али немушту да словесније проговори о себи. Изнео бих једно лично запажање проучавајући његово, поменуто дело. Чини ми се да су Јиречекове пречесте аналогичне неких појава у српској историји са Западом последица недовољног познавања саме историје Византије. У стању је био да неким појавама (наше право је изразити пример) пронађе добар корен у античко-римској империји, али даљу генезу не прати кроз Византију, него кроз Запад. Рекао бих слободно да је упоређивање неких појава у средње вековној Србији искључиво са Западом више плод ауторове обавештености о западној историји него о српској, односно везантијској. Први наш историчар који се у огромном стваралачком потезу бавио историјом Византије, и њеном културом био је Георгије Острогорски, припадник једног у правом смилу научног приступа. Његово философско-историјско схватање можда би се најбоље изрекло речима његовог великог земљака Достојевског: „2×2=4 није наука него чињеница. Открити, пронаћи све чињенице није наука а рад са чињеницама јесте наука, итд.“¹²

Да закључимо. Да би се открили и проучили основни извори и смерови византијске културе нужно је закорачити у ризнице њене мисли, тј. открити и доживети смисао и поруку њене православне теологије, па тек са таквим искуством приступити темељењу теоретско методолошких претпоставки за њено дубинско истраживање. Јер заиста сва суштина византијске уметности има своју онтологију дубоко урођену у Православну веру, а познато нам је и то колико је она била свуда присутна у животу византијског друштва. Даље, истраживати било каквим методолошким приступом и поимати било каквим философским, односно философско-историјским принципима основне токове византијске мисли, и уопште културе, незамисливо је без изучавања православне теологије, тј. неопходно је проучити вредносне категорије ове културе у духу њених мислених критеријума и њеног времена. Такође, веома је битно у сва та искуства укључити искуства досредњевековних култура Јудејско-библијског

¹² Ф. М. Достојевски, Бележнице, Београд 1982. стр. 41.

Истока, Јеладе и Рима (као што је то испешно учинио Аверинцев у својој студији „Поетика рановизантијске књижевности“). Тек на крају могућ је један научно-критички суд који захтева савремена истраживачка пракса. Да ли су до сада овом проблему (одређењу смисла византијске културе) приступили теолози или философи није сасвим свеједно, зато што је првима често недостајала аналитичка исцрпност, нужна у модерном истраживању, а другима је сметња оптерећење схоластичким и модерно-философским категоријама мишљења. На ову тврдњу надовезује се пример наше савремене философске мисли у чији истраживачки домен није уврштена наша средњевековна мисао, односно наша православна теологија.

Ово би укратко био осврт на неке битне проблеме наше византологије.

Summary

Milorad Lazich

RESEARCH PROBLEMS IN BYZANTINE CULTURE

The author tries to present a survey of the contemporary Serbian Byzantology today, pointing out some good contributions and criticising some biased ones.